

File din istoria Bisericii franciscane din Cetatea Aradului

Introducere în istoria așezămintelor religioase franciscane în secolul XVIII-lea

Ordo Fratrum Minorum (sigla: OFM), Ordo Fratrum Minorum Conventualum (OFMConv), Ordo Fratrum Minorum Cappucinatorum (OFMCap) sunt ordine catolice care urmează Regula Monastică formulată de Francisc de Assisi (1182-1226), care a impus ordinului său cerința sărăciei asumate.

Principiul de bază al acestui ordin era sărăcia asumată, membrii lui întreținându-se prin cerșit, neposedând nici o avere imobilă sau venituri stabile.

Ordinul a avut scopul de a-i învăța pe cei săraci, de a-i pocăi pe cei păcătoși, de a-i îngriji pe cei bolnavi și de a-i converti pe eretici.

În ciuda unor tensiuni sau chiar crize interne între membrii care promovau ideea sărăciei radicale și cei care inclinau să accepte proprietăți materiale pentru susținerea conventelor, ordinul s-a răspândit repede, bucurându-se de simpatie.

Membrii ordinului erau dedicați științelor și culturii, unii dintre ei devenind personaje ilustre. (Sfântul Anton de Padova, Dante Alighieri, Papa Sixt al IV-lea, etc.)

Regula de viață franciscană a fost aprobată verbal de Papa Inocențiu al III-lea în 1209. Ordinul s-a bucurat de o popularitate deosebită în rândul populației, fiind un instrument important în reînnoirea bisericii de la sfârșitul Evului Mediu, când la 44 de ani se stingea fondatorul, ordinul său număra deja mii și mii de adepți.

În secolul al XIV-lea franciscanismul a inspirat nemuritoare opere artistice: bazilica Sf. Francisc din Assisi, biserica Sf. Clara, reprezentând un apogeu în arta secolului al XIII-lea și al XIV-lea.

Din 1897, principalele familii franciscane sunt reunite în Ordo Fratrum Minorum, rămânând totuși distincte ramurile: minorii și capucinii pe lângă terțiarul franciscan (Ordo Franciscanum Secularum OFS) și familia franciscană feminină: Clarisele (Sfânta Clara de Assisi 1194-1253).

Franciscanul conventual, cunoscut sub numele de minorit, de asemenea se declară ca fiind un ordin activ-contemplativ conform statutului: "Viața noastră contemplativă este strâns legată de misiunea noastră apostolică activă. Minorii își trăiesc viața în comunitatea lor ca niște frați, în identitatea de frați minori conventuali, ceea ce reprezintă semnul lor distinctiv. Sfântul Francisc a dispus următoarele: frații mai mici să lucreze, să sape, să prășească, să cosească, să care bolovani, apă, să mâne caii, catârii, iar oamenii de știință să predea, preoții să predice, să țină slujbe, adică fiecare dintre frați, în felul său și potrivit talentului

său, să acționeze în folosul oamenilor, să le fie de ajutor acestora în afacerile lor cinstite, iar apoi să nu accepte nici un câștig financiar ca răsplată, ci să se mulțumească doar cu minimumul de hrană și îmbrăcăminte necesare vieții lor.”

*(Sfântul Francisc de Assisi, Regula II., c.5 Opuscoli 174, 108.)

Și în prezent franciscanii reprezintă ordinul religios cel mai numeros, numărând peste 34 mii de membrii în cele trei ramuri, (având structura lor proprie și independentă), la care se adaugă cei peste 1.400.000 de terțieri (laici ce trăiesc regula franciscană în propriul mod de viață).

Forul superior al ordinului este la Roma, iar în țările europene s-au format așa zisele provincii, constituite din mai multe custodii. Pe teritoriul custodiei existau mai multe mănăstiri.

Franciscanii au apărut pe teritoriul Transilvaniei în a treia decadă a secolului al XIII-lea.* (Bodó Márta: Assisi Szent Ferenc Erdélyben, Sf. Francisc de Assisi în Ardeal.)

În Banat au pătruns în secolul al XIV-lea, venind din Bulgaria și Bosnia, primind acordul Papei Gregorian al XI-lea de a construi 12 mănăstiri noi pe lângă cele existente. Aveau mai multe avantaje față de celelalte ordine religioase: erau obișnuiți cu condițiile ostile din Balcani, aveau experiență în relațiile cu administrația otomană, vorbeau limbile populației de aici.

Franciscanii bosniaci din Banat au avut sediu la Timișoara, Caransebeș, Lugoj și Radna.

După cucerirea Banatului de către armata imperială activitatea lor a continuat dar în condiții mult mai bune. Ordinul franciscanilor a avut o influență pozitivă asupra evoluției catolicismului în Banat.* (Ciprian Glăvan: Istoria și așezămintele ordinilor religioase din Banat în secolul al XVIII-lea., p.206, 208.)

În perioada ascensiunii vertiginoase a protestantismului în Transilvania, dintre catolici doar franciscanii au fost tolerați. Reaparitia și răspândirea lor, odată cu reforma catolicismului, pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, a fost rapidă. *(Bodó) Adepții cunoscuți sub denumirea Ordinului minorităților conventuali, au pătruns tocmai datorită insistenței lor față de dreptul de proprietate al conventurilor.

Mănăstiri, parohii, case franciscane s-au înființat la Brașov, Carei, Cluj, Dej, Deva, Lăzarea (Mureș), Odorheiu Secuiesc, Șumuleu Ciuc, Șebes (Alba), Radna (Arad) etc. Au luat naștere provincii noi la Baia Mare (1687), Arad (1703), Bistrița, Cluj, Târgu Mureș (1724) etc. Mănăstirile au fost conduse de câte un stareț.

Rolul mănăstirii și a bisericii în viața urbei și a cetății militare

În 1702 călugărul minorit bavarez, Camilus Höfflich, preotul husarilor din Lichtenstein a sosit la Arad la invitația credincioșilor, unde a ridicat o capelă și o locuință. Dar după numai câțiva ani, în timpul războiului de eliberare națională condus de principele Rákóczi, acestea au fost distruse. În locul acestora a fost ridicată o biserică, care a fost folosită până în 1751, când s-a hotărât construirea unei biserici noi, patronate de ”Sf. Anton de Padova”. Turnul bisericii a fost

ridicat ulterior, abia în 1821 și se afla pe partea de nord a fațadei, datorită legilor aflate atunci în vigoare referitoare la construcții.

Biserica minoriților a fost vizitată și de împăratul Iosef al II-lea. Au ținut slujbe aici episcopii de Cenad și de Oradea.

Această biserică a fost demolată în iunie-iulie 1902, când au început lucrările la actuala biserică minorită din centrul Aradului.

Sub îndrumarea minoriților, la Arad a funcționat și școala elementară cu limba de predare germană, apoi cea maghiară care a fost transformată în 1845 în liceu, funcționând în această formă până în anul 1867, când acesta a fost preluat de stat. *(Arhiva națională, filiala Arad 1970; Ciprian Glăvan.)

Mai mult decât atât, în perioada interbelică (1919-1940), minoriții au publicat o revistă culturală Vasárnap („Duminică”), aceasta fiind cea mai longevivă revistă apărută până atunci în Arad.

Minoriții erau preocupați și de soarta învățământului în limba maternă de la Liceul romano-catolic din oraș, începând cu anul 1919 până la naționalizarea școlilor din 1948. *(Puskel Péter: Magyar gimnázium Aradon. Liceu maghiar la Arad. In: Arad marad, Arad, 1997, p. 44.)

După o lungă dominație otomană, pe la sfârșitul anului 1685, vechea cetate a Aradului (în zona fabricii Teba) a ajuns pe mâna creștinilor. Pentru a susține slujbele religioase din cetate, a fost delegat preotul franciscan Ferencz Preisler. Îngrijirea spirituală a garnizoanei (îndeosebi a militarilor și familiilor acestora) a fost asigurată de acest preot franciscan, în timp ce minoriții se preocupau de populația catolică din oraș.

Datorită acestei situații, a existat și o îndelungată dispută, uneori dură, între franciscanii negrii (după port) și minoriții conventuali („franciscanii maro”), care s-a încheiat în favoarea celor din urmă. *(Idem.). A fost nevoie să se recurgă la alcătuirea unei comisii mixte în 1752, pentru aplanarea conflictului, privind stabilirea ariei de influență asupra numărului enoriașilor. Din comitet făceau parte episcopul de Cenad, Anton Engl, administratul moșiei prințului de Modena, Imre Bohus, procurorul Ferenc Horváth și directorul cameral, László Hrubovszky. *(Lakatos Otto: Arad története, (Istoria Aradului), II. k., Arad, 1881, 46. old.) Până la urmă decizia a fost acceptată.

Vechea biserică a garnizoanei din interiorul cetății (în zona fabricii Teba) a fost dărâmată împreună cu cetatea și reconstruită între 1775-1781, în stil baroc într-un nou spațiu, (bucla Mureșului), în incinta fortificației în formă stelară (Vauban), care se afla deja în fază de finalizare.

A fost sfințită la 21 mai 1781 de către episcopul Emmerich Christovici (1711-1798) episcop de Cenad și pusă inițial sub patronajul „Sfântului Iosif.”

Mii de enoriași au condus pe călugării franciscani la festivitatea de sfințire a noului lăcaș de cult pe malul stîng al Mureșului. Nu este lipsit de importanță să menționăm că pe atunci Aradul era reședință de comitat cu o populație de aprox. 8.000 de locuitori: români, maghiari, germani, sârbi, evrei.

Biserica, mănăstirea și ”gospodăria anexă” era deservită de 11 călugări Această biserică seamănă foarte mult cu cea din Maria-Radna (1756-1782), cel mai important loc de pelerinaj din Banat, ambele probabil fiind proiectate de același arhitect și construite de aceiași zidari. *(Ciprian Glăvan)

***

În ceea ce privește istoricul și descrierea lăcașului de cult, apelăm la singura sursă mai amplă care ne stă la dispoziție: lucrarea de doctorat în limba germană a lui Swantje Volkmann de la Facultatea de filozofie-istorie a ”Universității Ruprecht-Karls din Heidelberg”: ”Die Architektur des 18. Jahrhunderts im Temescher Banat.” (”Arhitectura secolului al 18-lea în Banatul Timișoarei” (2001). Cităm din lucrare:

”Una din ultimele biserici franciscane care au fost construite în secolul al 18-lea în Banat, a fost biserica garnizoanei din Arad. Începuturile ei se întind până în timpul dominației otomane. În 1705, filiala franciscană a fost ridicată la rang de mănăstire. Pe lângă parohia pentru orașul Arad, înființată în 1702, districtului cetății (vechi) i-a fost atribuită în 1705 propria sa parohie, care a fost dotată de către Cancelaria Aulică de Război. Pe lângă importanța mănăstirii pentru oraș și pentru cetate este demn de remarcat că, până în 1703, locul de pelerinaj Maria-Radna s-a aflat sub grija custodelui din Arad. Astfel, călugării din Radna aparțineau din punct de vedere canonic de mănăstirea din Arad.

Autorul lucrării atrage atenția asupra asemănărilor între biserica de pelerinaj Maria-Radna și biserica Cetății din Arad. Nu trebuie omis faptul că ”întreprinderea” de construcții a Cetății din Arad a funcționat în Radna din 1773, finalizând construcția abia la un an după sfințirea bisericii, în 1782, deci se poate presupune că la ambele clădiri au lucrat aceiași arhitecți și meșteri zidari. Numeroase asemănări stilistice sugerează acest lucru.

Biserica și mănăstirea franciscană din cetatea Aradului de-alungul istoriei

Pe o hartă din anul 1782 apare ”Kirche aus der Festung”, adică biserica cetății, fără cetate, din care rezultă fără dubii că cetatea, fiind construită în jurul bisericii, pe atunci încă nu era dată în folosință.

Clădirea, în sine, măsoara la exterior 32x16x22m, înălțime la care, însumând și dimensiunea turlei, s-a ajuns la înălțarea întregului edificiu până la 35 metri. Altarul avea 11x8 m. *(Ion Dumbrăveanu: rev. ”Istorie Militară, nr. 1/2000.)

Această nouă biserică nu a trecut nicodată oficial în posesia ordinului franciscan. În ceea ce privește descrierea profesională a obiectivului, autorul, Swantje Volkmann menționează în lucrarea mai sus amintită:

”Biserica garnizoanei din Arad este o construcție cu o singură navă pe pilaștri cu cor alungit retras cu abside trapezoidale. Peretele vestic al bisericii a fost conceput ca zid de fațadă. Acesta este un complex cu turnuri gemene, cele două

turnuri evidențiindu-se în mod semnificativ din contur. Partea centrală a complexului este retrasă, abia vizibil de la linia de construcție. Structura verticală a fațadei se face în etajul inferior prin pilaștri plați, care sunt duplicați la marginile părții de mijloc. Și etajul al doilea este împărțit pe verticală prin pilaștri plați, ce se reliează foarte puțin de perete. Cu toate acestea, aici lipsesc capitellurile în volute, dar aceștia se reiau la pilaștri din etajul turnului. Structura orizontală a fațadei se face printr-o cornișă largă cu multe arcuri. Un fronton simplu, neîmpodobit completează secțiunea centrală. Geamurile dreptunghiulare au un ancadrament cu urechi sub un lăcrimar orizontal. Inițial etajul turnului a fost echipat cu ferestre arcuite. Toate celelalte ferestre, care accentuează unitatea și imobilitatea fațadei sunt dreptunghiulare. Punctul central al fațadei este intrarea dreptunghiulară, care este acoperită de un fronton vălurit. Atât frontonul, cât și cadrul se reliează în mod clar din perete. Turnurile sunt acoperite cu turlle simple în formă de coif.”

Referitor la examinarea critică a stilului, autorul menționează faptul că lăcașul de cult face parte din grupa bisericilor orășenești din Banat, iar construcțiile de turnuri gemene corespund cu liniile stilului baroc din sudul Germaniei.

Fațada emană liniște și unitate.

Altarul principal și cele patru altare laterale sunt împodobite cu picturi de altar realizate cu măiestrie artistică, datate din anul 1782, care poartă semnătura artistului: ”J. Cimbalinti pinxit 1782.” *(Swante Volkmann)

În ceea ce privește modul de trai al călugărilor din biserică și mănăstirea franciscană din cetate, avem la dispoziție doar o hartă și o ”declarație” scrisă pe această hartă referitoare la evenimentele legate de ”gospodăria anexă” a cetății și mănăstirii, semnată de Baronul de Vauguey, la data de 7 octombrie 1807, la Arad.

Iată niște fragmente din acest document prețios, tradus din limba germană: din care aflăm date interesante referitoare la sursa de hrană a călugărilor din grădina de zarzavaturi de pe lângă biserică și mănăstire, la modul de gospodărire al acesteia, dar și la modul lor de viață.

”Culoarea de un galben luminos, aplicată de-a lungul canalului Ziganska (Țiganca) – ca frontieră între Banat și Aradul vechi, indică faptul că în anul 1800, a fost cedată Excelenței sale Lovácsz pentru schimbul dintre Micul Bousack (Bujac) cu Insula camerală Ziganska, inclusiv cu ¼ din grădina cu verdețuri.

Interiorul cetății este definit de cele 17 sau respectiv 15 parcele încă existente pentru construcția de clădiri militare, precum și de case de locuit, care au fost atribuite direcțiunii locale ale trupelor de geniu pentru 50 de ani de libertate, în care răstimp nu s-au găsit amatori de construcție până anul acesta. Următoarele grădini vor fi cultivate pentru un trai mai bun al locuitorilor militari în timpul acestor vremuri scumpe și pentru purificarea aerului.

Referitor la grădina franciscană, aflăm, de asemenea, că, în anul terminării construcției cetății (1783), în curte se găseau două grădini pentru contabil și

director local. În timpul construcțiilor, ofițerul însărcinat cu îngrijirea grădinii se numea Vogel, respectiv Ecart.

Medicul militar în anul 1784 se numea Ernst, iar urmașul său, (1803), Glatt.

În 1797 ofițerul de îngrijire se numea Leopold, iar în 1803, Boyer.

În anul 1796 colonelul Baron de Vaugner a cultivat o pătrime din suprafața de grădină existentă, în 1798 a doua pătrime, în 1799 a treia pătrime, și în 1800 ultima pătrime, prin urmare parcelele au fost utilizate patru ani în acest scop.

În 1798 este consemnat faptul că celelalte 13 parcele s-au transformat în pășuni pentru diferite animale, fiind preluate de la comandantul șef de garnizoană de către proprietari care erau totodată și locuitori, care a anunțat că buruienile nefolositoare le-a lăsat civililor pentru încălzire, deoarece nici un om din personalul garnizoanei nu le vroia.

În anul 1800: ”Pe vremea când actualul pensionar, Domnul Sergent șef von Györffi ocupa funcția de Comandant de Garnizoană, mi-a explicat că nu ar fi potrivit să lăsăm să circule vitele prin interiorul cetății. Eu am oprit imediat acest vechi obicei al predecesorilor mei și am oferit avantajos locul către persoane cu titlu gratuit ”.

În anul 1802: ”Locotenentul de garnizoană m-a informat că nu voiau să îmi mai dea mai mult de 4 ducați pentru pășunea numită mai sus, sumă care nu este suficientă pentru a acoperi cheltuielile de cancelarie. La aceasta i-am răspuns că voi prelua eu însumi pășunea și voi suporta eu tot.”

În anul 1803: ”De la căpitanul Tomaschich, la plecarea sa, am preluat recolta și în anul 1807 i-am redat-o aceluiași. Aceasta s-a întâmplat și acum, după obicei, în Mezöhegyes, anume ca atunci când unul pleacă, dă produsele grădinii sale celui care le preia, contra bani.”

În 1804: ”La cererea comandantului de batalion de atunci pentru ofițerii principali și comunității pentru plantarea legumelor și a cartofilor pentru un trai mai bun și pentru urmașii acestora din garnizoană, aceste locuri au rămas acum la echipajul de artilerie, contabilul cetății și la caporalul de șanțuri, până când vor apărea amatori de construcții de clădiri.”

În 1806: ”În decembrie Comandantul șef de garnizoană, din această distribuție reiese, că m-am îngrijit de binele comun al acestor indivizi și totodată de păstrarea aerului curat. Suplimentar au fost acoperite cheltuielile de cancelarie pentru acești ani. Apoi când și când, pe cele 2 locuri Nr. 16 și 17 de-alungul drumului de comunicare a rămas ceva pășune, de pe care am primit prima tăiere care a fost mai productivă datorită precipitațiilor mai abundente, a revenit comandantului interimar al cetății...”

Din cele relatate în această declarație mai aflăm că în spațiul grădinii a existat încă în 1803 o colibă din ramuri împletite pentru grădinar.

În afară de cele amintite, ne stau la dispoziție foarte puține izvoare referitoare la această zonă verde. Istoricul arădean Somogyi Gyula în vasta sa monografie publicată în anul 1913 referitor la cetate menționează doar atât: ”În latura de nord a pieții principale din cetate găsim biserica și clădirea spitalului. Grădina

cu pomi fructiferi și răsadurile cu zarzavaturi pentru ofiteri sunt bine îngrijite.”*(Arad vármegye és Arad sz. kir. város Monographiája. Monografia Comitatului Arad și orașului liber regesc, Arad, Arad 1913, p. 94.)

Biserici militare în Europa Centrală se mai află la Budapesta, Trento (Italia), Viena, Hranice na Morave, Olmutz, Terezin (Cehia) etc.

***

În timpul revoluției maghiare de la 1848-1849, trupele revoluționare maghiare, după un îndelungat asediu, au reușit să pună stăpânire pe cetate (1 iulie 1849), comandantul fortificației devenind generalul Damjanich. În prealabil, în cadrul tratativelor purtate cu comandantul cetății, colonelul Johann Berger, a prevăzut retragerea liberă a acelor preoți care doresc părăsirea fortificației. *(Az aradi vár története, Istoria cetății arădene, p.148.)

Tot dintr-un document eliberat și semnat de capelanul supraveghetor și adjunct al parohiei, Alajos Magyari, aflăm inventarul obiectelor de argint, aparținând bisericii, care au fost predate armatei revoluționare, la ordinul comandantului Damjanich, după ocuparea cetății de trupele revoluționare maghiare, la 16 august 1849. În inventar apare un număr de 12 obiecte: cădelniță de argint, crucifix de argint, câni din argint pentru vin și apă cu tavă, clopoțel din argint, urnă de argint pentru bolnavi, coroană plată, bijuterii mărunte din argint care au fost puse pe altar de către credincioși, etc. *(Complexul Muzeal Arad)

Tot într-un manuscris în limba latină semnat de același Alajos Magyari la 22 septembrie 1849 adresată domnului Vicar, capelanul din mănăstirea Aradului, își exprimă speranța că va obține înapoi patrimoniul bisericesc, predată generalului Damjanich. *(Arhiva Episcopiei romano/catolice, Timișoara)

S-ar credea, pe bună dreptate, că, biserica și mănăstirea au jucat un rol deosebit în perioada revoluției maghiare de la 1848-1849, mai ales în săptămânile de detenție a generalilor întemnițați, judecați și apoi executați în zorii zile de 6 octombrie 1849 în incinta cetății și în afara ei.

Nu s-a întâmplat așa.

Mănăstirea a devenit spital militar pentru îngrijirea răniților. În niciun document istoric (dintre cele care ne stau la dispoziție), sau operă literară nu găsim informații referitoare la serviciile spirituale acordate de către călugării franciscani internaților în spital, sau celor condamnați la moarte, deși literatura în limba maghiară a acestor evenimente este deosebit de bogată, fiind de-a dreptul ciudat faptul că biserica sau mănăstirea apar foarte rar în picturile sau desenele executate de către prizonierii din cetate, deși găsim un număr impresionant din aceste lucrări în colecția de relicve ale Muzeului Județean Arad. Desenul executat de maiorul-prizonier Kovách (Galsai) Ernő în 1854, înfățișând curtea principală și biserica franciscană, este o excepție în acest sens.

În perioada pronunțării sentinței de executare prin spânzurare, respectiv împușcarea celor 13 generali, a rămas în cetate doar un singur călugăr, Eduard Marchot, generalul imperial, Howiger (1793-1849) care a apelat la ordinul minoriților conventuali din oraș în vederea delegării unui sobor de preoți pentru

a-i conduce pe condamnații pe ultimul lor drum și a le acorda servicii spirituale.* (Az aradi vértanúk, I. K. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, Martirii arădeni, vol. I., p. 43.)

După revoluție, în perioda guvernării absolutiste, cetatea, pierzându-și tot mai mult rolul strategic, a devenit o imensă închisoare a ofițerilor condamnați pentru participarea lor la revoluție. Peste 260 dintre ei au fost condamnați la moarte și mulți dintre ei, executați.

În acest context, biserica și clădirea anexă și-au pierdut tot mai mult rolul, mănăstirea fiind probabil abandonată pentru o perioadă de timp. Cu ocazia vizitei din 17 iunie 1852 a împăratului Franz Iosef în cetate, au fost grațiați în jur de o sută de condamnați, iar altora li s-a redus pedeapsa. În 1854, cu ocazia nunții împăratului, au avut loc alte grațieri. În niciun document dintre cele care ne stau la dispoziție nu face referiri la participarea călugărilor din interiorul cetății la aceste evenimente.

Câțiva dintre franciscani au revenit la mănăstire, probabil, după ”liniștirea apelor.” Cert este că, în ultima perioadă a existenței mănăstirii, mai rămăseseră doar patru călugări, dar nici ei nu mai locuiau în mănăstire.

Ultimii patru călugări au părăsit definitiv mănăstirea din cetate în 1861, iar în anul următor aceasta a fost desființată. Cea mai mare parte a inventarului a ajuns la Budapesta.

***

Întregul ansamblu arhitectonic a fost vândut statului cu 15.000 florini, devenind spital militar.

Paralel cu pierderea tot mai accentuată a rolului său strategic, în perioda dualismului, cetatea a servit drept cazarmă pentru trei batalioane din cadrul regimentului 33 de infanterie a armatei cezaro-crăiești.

În această perioadă, în anumite zile, cetatea a fost accesibilă vizitei publicului larg. *(Dan Demsea: Az aradi vár a világosi fegyverletétel után. In: Az aradi vár története, Budapest, 1998. Cetatea Aradului după depunerea armelor de la Șiria. In: Istoria Cetății Aradului)

În anii Primului Război Mondial, în cetate au fost internați mii de prizonieri și civili bosniaci și sârbi, care au fost cazați în cazemate, în condiții insalubre. Epidemiile bântuiau, iar spitalul a devenit neîncăpător pentru bolnavi și foarte mulți dintre prizonieri au murit. În oraș s-a făcut colecte publice pentru ajutorarea internaților.*(Dan Demșea. p.170)

Pe la sfârșitul războiului, cetatea este ocupată vremelnic de trupele Regimentului 93 de infanterie al armatei române. Generalul francez Gondracourt devine guvernatorul orașului. La plecare, (12 iulie 1919) trupele coloniale franceze au luat cu ei o mare parte din veșmintele bisericesti.

Spitalul garnizoanei Arad ia ființă în ziua de 25 august 1919 prin numirea în funcție a medicului locotenent colonel Sava ca medic șef. În luna septembrie a

aceluiși an se repartizează spitalului un număr de 30 militari de grade inferioare pentru ambulanță.

În 3 noiembrie 1938 Spitalul Militar este desființat, clădirea fiind trecută în posesia Reg. 93 Infanterie "Closca", dar după scurt timp, conform ordinului, se aprobă reînființarea spitalului. *(Diferite date istorice referitoare Domeniului. În: Spitalul Militar "Regina Maria.")

Biserica se afla încă în stare bună, dar necesita reparații urgente la acoperiș.

În contextul condițiilor istorice și a realizării României Mari, un grup de intelectuali români, în frunte cu Episcopul militar dr. Ioan Stoica, preotul paroh căpitanul Gheorghiu, confesorul garnizoanei Arad, cu sprijinul Societății de Cruce Roșie Arad, precum și a unor organizații de societăți civile au hotărât, în 1921, transformarea bisericii franciscane în biserică ortodoxă română.

În demersul lor s-au bucurat și de sprijinul material al generalului Anton Iovanovici.

Lucrările au început în 1923.

Aria registrelor picturale este executată de artistul Dimitrie Cabadief (1877-1934), care de-a lungul carierei sale a pictat peste 20 de biserici din Transilvania, iar mobilierul și sculpturile aurite au fost executate de sculptorul ebenist Busuioc.

Biserica militară ortodoxă a păstrat din fosta biserică franciscană doar cinci tablouri de o valoare artistică deosebită, reprezentând pe Sfântul Francisc d'Assisi, Răstignirea Domnului Iisus Hristos, Sfântul Anton de Padova, Sfânta Theresia și Sfânta Familie.

Episcopul militar dr. I. Stroia a aprobat ca hramul bisericii să fie acela care-l pomenește pe Sfântul Anton. Biserica militară ortodoxă română din cetate a fost sfințită în ziua de 6 decembrie 1928 de către Episcopul militar dr. I. Stroia și de către Episcopul dr. Grigore Comsa. *(Ion Dumbrăveanu: rev. "Istorie Militară", nr. 1/2000.)

În timpul celui de al Doilea Război Mondial, biserica și mănăstirea sunt transformate în spital militar.

După război, cetatea este ocupată de trupele armatei sovietice până în 1958. În această perioadă biserica își pierde brusc caracterul de lăcaș de cult. Este transformată în dormitoare pentru militari, grajd, apoi în școală de șoferi pentru ostașii din cetate, ulterior în depozit de muniții. După plecarea sovieticilor, armata română a amenajat aici spălătoria unității militare. Între timp dispăruse și orga bisericii.

Începând cu anul 1989 fosta biserică franciscană și mănăstirea au fost lăsate în paragină, suferind degradări majore. Geamurile au fost zidite parțial, iar deasupra acoperișului cresc copaci.

În prezent incinta este încă obiectiv militar.

Specialiștii susțin că salvarea și restaurarea acestui prețios monument istoric de clasa A ca importanță națională depinde de mobilizarea acțiunilor pentru

reintrarea Cetății Aradului în circuitul civil, obiectiv major urmărit de ani de zile de către Consiliul Local Arad.

În demersul de a urgenta această doleanță a municipiului, au avut loc două spectacole muzicale de mare succes în curtea cetății și în fața bisericii, organizate de Filarmonica de Stat Arad, cu acordul Ministerului Apărării Naționale.

Biserica franciscană din Cetatea Aradului este cel mai prețios monument în stil baroc, păstrat până astăzi, al municipiului Arad.

Bibliografie selectivă:

- Arad, monografia orașului, Arad, 1999.
- Aradul permanentă în istoria patriei, Arad, 1978.
- Arad vármegye és Arad sz. kir. város monographiája, szerkesztette: dr. Somogyi Gyula III. r (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc, red: dr. Somogyi Gyula, part. a III-a), Arad, 1913.
- Az aradi vár története (Benkő Elek, Csikány Tamás, Czigány István, Demșea Dan, Domokos György), Istoria Cetății Aradului, Budapest, 1998.
- Bielik, Emerich: Istoria serviciului duhovnicesc militar crăiesc și împărătesc și a Vicariatului apostolic de campanie, Viena, 1901, manuscris, traducere din lb germană.
- Bodó Márta: Assisi Szent Ferenc rendje Erdélyben. (Ordinul Sfântul Francisc de Assisi în Transilvania). Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Teologia catholica latina, XLVIII, 1, 2003.
- Diferite date istorice referitoare Domeniului, Arhivele statului, Filiala județului Arad (copie).
- Doktor Karácsonyi János: Szt. Ferencz Rendjének Története Magyarországon 1711-ig (Istoria Ordinii lui Sfântul Francisc în Ungaria până 1711), lucrare, Budapest, 1924.
- Doktor Szabó György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. (Ordinul franciscan în istoria maghiară), Budapest, 1921, p. 203.
- Dumbrăveanu, Ion: Biserica militară din Cetatea Aradului, rev. "Istorie Militară", 1/2000.
- Erklerung von der Situation die Neue Festung Alt Arad aus Welcher nach folgender zu ersehen ist, hartă cu text despre situația cetății noi din Aradul Vechi (semnat de Baron de Vauguez), 1807 (copie).
- Vicariatului apostolic de campanie, Viena, 1901. (trad. din lb. germană).
- Glăvan, Ciprian, Istoria și așezămintele ordinilor religioase din Banat în secolul al XVIII-lea, lucrare, p. 206-207.)
- Lakatos, Ottó: Arad története (Istoria Aradului), II. k. Arad, 1881.
- Márki, Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc), II. Arad, 1895.
- Puskel, Péter: Arad marad (Aradul rămâne), Arad, 1997.

-Roos, Martin: Maria Radna, ein Wallfahrtsort im Südosten Europas, Band I, Schnell end Steiner (Maria-Radna, un loc de pelerinaj în sud-estul Europei, vol. I.,f.d. p. 92-94.)

-Patrimonium Banaticum, IV, 2005, Timișoara, 2006, p. 206, 207

-Volkman, Swantje: Die Architektur des 18. Jahrhunderts im Temescher Banat, Arhitectura secolului al XVIII-lea în Banatul Timișoarei (traducere din lb. Germană), lucrare de disertație, Heidelberg 2001.

-Ujj, János: Aradi évszázadok (Secole arădene), Arad, 2012.

***

Documentele din arhivă ne-au fost puse la dispoziție de Episcopia Romano-Catolică, Timișoara, Arhivele Naționale ale, României, Direcția județeană Arad, Ordinul Minorităților Arad și Complexului Muzeal Arad.

Alcățuit, redactat: **Péter Puskel**

Ilustrații

1. SK 713550 Prima hartă cu biserica franciscană din cetatea nouă a Aradului
2. SKM713531 Biserica și mănăstirea în anul 1823
3. SKM 713530 Hartă cu explicații privind cultivarea grădinii de legume pe lângă mănăstire
4. SKM 713540 Biserica și mănăstirea în transformată în spital militar
5. SKM 71356 Harta Aradului cu Cetatea (1892)
6. SKM 713561 Scrisoarea călugărului Magyari adresate forurilor superioare ale Conventului, privind restituirea bunurilor ordinului confiscate în timpul revoluției din 1848/1849
7. Date istorice referitoare la Spitalul garnizoanei din Arad (1939)
8. Curtea cetății cu biserica și mănăstirea franciscană (desen din 1854)
9. Schița cetății
10. Biserica și mănăstirea astăzi, cu degradări majore (interioare, exterioare)

